
XXI ВЕК: КОНСТРУИРАНЕ НА СВЕТА *

ВАЛЕРИ ЛИЧЕВ** ТОЛЕРАНТНОСТ, ДИСКРИМИНАЦИЯ И ЕЗИК

Abstract: Political correctness is blamed by its opponents because of failed model of multiculturalism, influx of migrants and the threat of terrorist acts. The author refers to the contemporary achievements of semiotics, hermeneutics and philosophical anthropology. His criticism is directed to: 1) paradoxes of postmodern philosophical attempts for justification the idea of political correctness; 2) the way of introducing new terminology as on a language level it leads not to inclusion but to exclusion of disadvantaged people because as E. Benveniste states the third person is rather non-person. The conclusion is that PC language should be grounded on a basis which takes into account the three persons of the verb conjugation. Similar philosophical and ethical ideas can be found in the works of J. Kristeva, Ts. Todorov, P. Ricoeur. This is one of the possible ways for overcoming the exclusion of disadvantaged people who are only named by PC terms, but not as participants in social and political dialogue.

Keywords: multiculturalism, terrorism, political correctness, semiotics, hermeneutics, ethics, censorship, art.

В хартата, приета от *Универсалната академия на културите* в Париж, се казва, че през третото хилядолетие в Европа ще настъпи „метисаж на културите”. Според У. Еко под влияние на стихийните процеси на миграция някои култури ще се слоят и ще изчезнат, докато други ще останат вътрешно хомогенни.¹ На този процес не би могъл да попречи нито един расист или носталгичен реакционер. Същевременно още през 1991 г. италианският семиотик предупреждава, че Третият свят чука на вратата на Европа и че ще премине през нея, като сблъсъкът между култури почти със сигурност ще има кървава развръзка (Еко 1999: 66-69).

Напливът от мигрантски вълни, както и поредицата от терористични актове, осъществени на територията на Западна Европа, доказаха правотата на това предположение. „Метисажът на културите” обаче среща все по-сериозна съпротива на политическо ниво, а националистическите движения печелят все повече привърженици.

Редица анализатори приписаха вината за случващото се на проваления модел на мултикултурализма², както и на свързаното с него изискване за

* Подбор, редакция, корекция и обработка на текстовете от блока - Димитър Ганов

** Доц. д-р в ИИОЗ, БАН. Email: vlichev_61@yahoo.com

¹ Еко разграничава понятията *миграция* и *имиграция*. Последната е налице, когато индивиди се преселват от една страна в друга. Този процес може да бъде политически контролиран, програмиран и дори насърчаван. За разлика от него миграцията напомня природен феномен със своята неконтролируемост. При нея преселващият се народ не може да бъде ограничен в гета, какъвто е случаят с имигрантите. Поради това миграцията неизбежно поражда не само метисаж, но и трансформацията на културата на страната гостоприемник (Еко 1995: 66-68).

² Още в началото на 90-те години на XX в. В. Велш предлага парадигмата на транскултуралността като алтернатива на херменевтично ориентирания модел на

политически коректен език. Няма как да се упражнява толерантност към лица, които отказват да приемат и зачитат социокултурните норми на приемащите ги общества. От една страна, те търсят възможностите, които им предлагат западните демокрации; от друга, всяват хаос и безредие. Така те засилват ксенофобията сред местното население.

В този контекст политически коректният език разкрива своите дефицити. Според неговите критици той е „изкуствено” конструиран език, съдържащ немалка доза парадоксалност – изисква да се говори коректно за лица, които не познават коректността, тоест, които отхвърлят толерантността, различието и необходимостта да отчитат гледната точка на другите³. Именно поради тази причина критиците на политическата коректност я разглеждат като нетолерантност, дегизирана с маската на толерантност. Според американския комик Джордж Карлин на практика това е вид цензура, заплашваща да унищожи ценностите на западната цивилизация.

Сходни възгледи изказва и У. Еко: „Помислете за феномена *political correctness* в Америка. Роден, за да прокара търпимостта и признаването на всяко различие – религиозно, расистко и полово, – той въпреки това става нова форма на фундаментализъм⁴, който изпълва почти по ритуален начин всекидневния език и работи върху буквата в ущърб на духа – така че може да се дискриминира даже слепец, ако деликатно бъде наречен „незрящ”, и най-вече могат да се дискриминират тези, които не следват правилата на *politically correct speech*” (Еко 1999: 70).

Издигнатата в култ политическата коректност според Тон Вутен е една от основните причини за терористичните актове, осъществявани в Белгия през 2016 г. Според него проблемите, създавани от ограничените в гета малцинствени групи, са били премълчавани от властите с надеждата, че те ще се разрешат от само себе си.⁵ По аналогичен начин постъпват и медиите в Германия след сексуалното насилие върху жени по време на коледните празници в Кьолн през 2015 г. В информационната епоха обаче цензура

мултикултурализма. За да обоснове възгледите си, той се обръща към прагматично ориентираното понятие за култура на Л. Витгенщайн, което не съдържа изисквания за *етническа консолидация* и *хомогенност* (Welsch: http://www2.uni-jena.de/welsch/abstracts/W_Welsch_Transcultural_Design.html).

³ Янков: <http://diagnosa.net/diagnosite-vi>.

⁴ У. Еко разграничава фундаментализма от интегризма, като две различни форми на нетърпимост. Първият обаче е *херменевтично ориентиран*, позовавайки се на текста на някаква *свещена книга*. Поради това той не се стреми да налага насилствено своите възгледи за разлика от *интегризма*, който се опитва да превърне вярата в основа на политическото устройство на обществото.

⁵ На подобен тип самозаблуждения се натъкват и психотерапевтите, независимо от това дали се занимават със семейно или с индивидуално консултиране. Някои от клиентите им приемат, че е по-добре да не говорят проблемите си, за да не ги усложнят. Чрез премълчаването те смятат, че ще съдействат за разрешаването им. По този начин тези личности се освобождават от поемането на отговорност и от необходимостта да вземат сами решения за действие.

трудно може да бъде упражнявана и скандалната истина бързо бива разкрита пред широката общественост.

Проблемът с премълчаването освен психологически има и сериозни социологически измерения. Както отбелязва Н. Елиас: „Обществените напрежения и конфликти няма да бъдат премахнати с това, че се премълчават в теорията... Става дума за *структурни напрежения и конфликти*. Те и техният изход образуват в много случаи *ядрото* на даден *процес на развитие* (к. м.)” (Елиас 1999: 201).

Именно по тази линия политически коректният език създава сериозни затруднения, доколкото ограничава пространството за дискусии и осмисляне на последиците от неуспешната интеграция на мигрантите или на потомците на имигранти. Например Ю. Кръстева, използвайки богатия си психоаналитичен опит, почти буквално предвижда в романа си „Убийство във Византия” първия от терористичните актове, осъществени във Франция. Тя прави предсказанието си обаче в литературна форма, подчертавайки фикционалния му характер чрез съня на главната ѝ героиня (Кръстева 2001: 371-372).⁶

Формулирането на подобни пророчества в теоретичен текст обаче само допреди няколко години би било посрещнато не само с унищожителна критика, но и би донесло до сериозни санкции на неговия субект заради проявата на политическа некоректност. Точно поради тази причина по времето на социализма у нас изказването на истини от политическо естество беше възможно единствено под формата на езопов, т.е. иносказателен език. Както отбелязва У. Еко, въпрос на морален избор е дали човек да говори или да замълчи. Това е драмата на онзи, който решава на надмогне тесния кръг на собствените си интереси в името на всеобщото благо. (Еко 1999: 5)

В тази връзка един от сериозните упреци, отправяни към пропонентите на политическа коректност е, че те целят да достигнат чрез контрола върху езика до контрол върху мисленето. Подобни методи за дисциплиниране на субектите са характерни по-скоро за тоталитарните, отколкото за демократичните режими. Ето защо С. Жижек предупреждава, че политическата коректност може да се превърне в опасна разновидност на тоталитаризма (Žižek: Youtube).

Освен това езикът, който последната налага, винаги съдържа някакъв фалш, престореност или лицемерие, които се свързват с утвърждаването на два вида истини: А) фактическа; Б) политически коректна. Поради това политически коректният език неслучайно бива сравняван с новоговора (newspeak), описан от Д. Оруел в прословутия му роман „1984”. Този език според У. Еко е една от основните характеристики на вечния фашизъм. Чрез своята бедна лексика и ограничен синтаксис той сериозно ограничава възможностите за критично мислене (Еко 1999: 30).

При тоталитарните режими субектът, който е овластен да упражнява контрол върху езика и мисленето, е ясно дефиниран. Институционализира-

⁶ Това е пример за пророчески дискурс – един от четирите основни типа дискурс, зародили се според М. Фуко в Древна Гърция (Foucault: <http://foucault.info/doc/documents/foucault-courageoftruth-en.html>)

ното налагане на политически коректния език в страните с утвърдена демокрация обаче събужда основателен скептицизъм у някои автори. Ян Нарвесън например повдига въпроса, който – казано на езика на Хегел – може да въведе до „лоша безкрайност“: „Кой пази пазителите? (Who guards the guardians?)” (Narveson: <https://books.google.bg/books?isbn=1461647452>).

В случая става дума за възможността да бъдат наложени ограничения на създателите на политически коректната лексика. Ако езикът според Е. Бенвенист е особен тип институция, тъй като неговите правила са валидни за всички членове на обществото, а не само за отделни негови групи, тогава възниква въпросът за начина, по който може да бъде упражняван контрол върху тази институция.

Според Ф. Сосюр от изследването на езика трябва да бъде отстранено всичко, което е чуждо на неговия организъм като политическа история, история на етноса или на конкретния език, чуждоезикови влияния и т.н. Ако някой си въобрази, че ще създаде неизменяем език, ще заприлича на кокошка, измътила патешко яйце. „Вътрешно е всичко, което изменя системата в някаква степен” (Сосюр 1992: 54).

Ситуацията с политически коректния език обаче изисква отчитане на всичко онова, което според Ф. Сосюр е чуждо на „организма на езика”. Изискването за „политическата коректност” (political correctness – PC) се заражда във връзка с борбата на афроамериканците в САЩ за граждански права, която – освен политически и юридически – има и лингвистически измерения. След утвърждаването на английския като основен език за международен диалог, борбата за изчистването му от обидните изрази и квалификации се разпростира далеч извън границите на САЩ. Така се полага началото на процеса на „дерасиализации” (deracialization) (Тер-Минасова: Язык...:).

Впоследствие борбата за изчистване на езика от дисквалифициращите думи или конструкции се подема от феминисткото движение, хората с увреждания, лицата с нетрадиционна сексуална ориентация и т.н. Така възниква движение, което със своя размах не може да бъде сравнено с нищо друго в световната лингвистична история (Тер-Минасова. Язык...:). Налага се от езика трябва да бъдат изхвърлени всички единици, които засягат чувствата и достойнството на индивида без значение на неговата етническа принадлежност, раса или пол.

Разширяването на обхвата от явления, които влизат в обхвата на „политически коректния език”, дава повод на някои изследователи да посочат неадекватността на формулировката и предлагат заместването ѝ с по-коректна. Основание им дава фактът, че изборът на нова лексика започва да се прави по-скоро от морални, а не от политически съображения. Опитите за налагане на алтернативната формулировка „езиков такт” (linguistic tact) обаче завършват с неуспех. Тер-Минасова обяснява последния със закъснението, с което е направено въпросното предложение – терминът „политическа коректност” вече е получил гражданственост, закрепвайки се здраво в

речевите практики (Тер-Минасова. Язык...): Очевидно е, че върху последните езиковедите не могат да имат контрол.

Руската изследователка обаче посочва само една от възможните причини. Както отбелязва Ф. Сосюр, езикът не съществува въвн от социалния факт, тъй като е семиологично явление. „Неговата социална природа е едно от вътрешните му свойства” (Сосюр 1992: 107). Между езика и различните форми на власт, които не могат да бъдат редуцирани до чисто политическата (до държавния апарат), обаче съществува неделима връзка. Според М. Фуко властта действа в семейството, сексуалния живот, в отношението към лудите или т.н. Всички тези отношения са политически (Фуко 1997: 81).

Ако приемем тази трактовка, то тогава можем да приемем, че разширяването на семантичния обхват на формулировката „политически коректен език” е напълно допустимо. Съвършено друг обаче е въпросът за субекта, който разполага с властта да налага нова лексика, както и да следи за нейното „правилно” използване. Както отбелязва Ж. Делюз, познанието никога не се отнася до субект, свободен от някаква властова диаграма, както и последната никога не е свободна от знанията, които я актуализират. Техниките на знание и стратегиите на власт, макар че имат специфични функции, се съединяват благодарение на своето различие (Делюз 1997: 128).

Ако езиковедите, предложили замяната на формулировката „политически коректен език”, бяха дискредитирана социална група, те биха могли да положат наченките на движение за реабилитацията им в обществото. Случаят с „лингвистичния такт” обаче е различен. Той ясно показва, че налагането на езикови иновации освен знание изисква и подкрепата на определени властови ресурси.

Изобретяването на лексика, която да не звучи обидно за представителите на дискриминираните малцинства, крие един проблем, който пропонентите на политическата коректност с лекота игнорират или подминават. „Тенденцията на нашия език да поставя в центъра на вниманието ни съществителни, които имат характера на неща в състояние на покой, и да изразява всички промени, всички движения чрез определения или глаголи, но – във всеки случай – като нещо допълнително, е в много случаи напълно непригодна в качеството си на техника за концептуализирането на това, което действително наблюдаваме” (Елиас 1999: 125).

Дори когато се опитваме да изразим някакво непрекъснато движение или промяна, ние първоначално мислим и изразяваме един изолиран обект в покой, а след това изразяваме движението или промяната посредством глагола. Например казваме „Вятърът вее”, като че ли вятърът е нещо неподвижно, което впоследствие се е раздвижило (Елиас 1999: 124).

Именно по тази линия политически коректния език, чийто фокус преимушественно са съществителните имена, крие сериозна опасност от субстанциализации. Както отбелязва Н. Елиас, въвеждането на нови думи в езиковото общуване на хората понякога може да протече без особени усложнения. За разлика от него радикалната промяна на когнитивните модели обаче

почти винаги е съпроводена от конфликти, тъй като при нея се налага цялостно реорганизиране на възприятието и мисленето на множество взаимно зависими хора (Елиас 1999: 20). Определеността и дехуманизирането на социалните формации се подпомага от господстващия начин на образуване на думите и понятията, което, от своя страна, води до „метафизика на социалните образувания”, на която човек често се натъква както във всекидневното, така и в научното мислене (Елиас 1999: 15).

Точно тук политически коректният език разкрива своите дефицити. Лицата, които въвеждат адекватната терминология се фокусират изключително върху съществителните, които могат да се свържат с най-различни по своя характер глаголи. По този начин обаче се въвеждат неадекватни представи за дискриминираните лица, чието интегриране в обществото е дълготраен и сложен процес. Пропонентите на политически коректния език се фокусират върху изобретяването и въвеждането на нова лексика. Те обаче не разсъждават върху основния проблем – как е възможно разработването на такъв понятиен апарат, който да е способен да даде адекватна представа за динамичния характер на процесите, водещи до преодоляване на социалните форми на дискриминация. С налагането на нова терминология статичната представа за обществото и неговите структури далеч не се преодолява.

Разширяването на областта, в която се разпростират правомощията на политически коректния език, предоставя възможност не само за реабилитация на представителите на различни дискриминирани общности, но и за разнородни спекулации или манипулации. От тази гледна точка въпросът, повдигнат от Я. Нарвесън, разкрива своята състоятелност.

Ясно е, че езикът не може да нахрани бедните. Въпреки това според нормите на политически правилното говорене последните трябва да бъдат назовавани не „poor”, а „непривилегировани” (disadvantaged). По-късно последният термин също ще се окаже некоректен и ще бъде заменена със значително „по-точната” формулировка – „икономически непривилегировани” (economically disadvantaged). Аналогично на бедността политически коректният език или новогovorът позволява заличаването и на безработицата. Лицата, които не са наети (unemployed) на трудов договор, стават незаплатени (unwaged).

Политически коректният език позволява „разрешаването” не само на икономическите проблеми, но и на социалните противоречия и конфликти. Гетото (slum) става място със стандарт на живеене под средния (substandard housing); клошарят (bin man) се превръща в събирач на неща, от които другите са се отказали (refuse collectors) (цит. по Тер-Минасова: Язык...).

Военната агресия също може да бъде оправдавана или оневинена чрез използването на политически коректен език. Убиването на враг (killing the enemy) се замества от „попадение в целта” (servicing the target). Жертви от своя страна не се дават. Вместо тях има само „съпътстващи загуби” (collateral damage). Когато цивилното население също дава жертви, правилно е да се каже, че са били убити случайно, а не преднамерено (civilians

killed accidentally by military action). (цит. по Тер-Минасова: Язык...:). Все пак по тази линия У. Еко констатира известен напредък. Благодарение на интелектуалния дискурс настъпва известна преоценката на военните действия. Поради това при нахлуването на съюзническите войски в Кувейт през 1991 г. те вече не се оценяват като красиви или като средства за поддържане на световна хигиена (Еко 1999: 6).

Понякога нормите на политически коректен език създава сериозни затруднения от времево естество. Тъй като създателите на нова, недискриминационна лексика процедурат преимуществено на семантично ниво, без да отчитат значението и ролята както на синтаксиса, така и на контекста на живото говорене, понякога те са принудени да отстраняват неудачните политически коректни термини. Например терминът „инвалид“ (invalid) бива многократно заменян с нови формулировки като: *handicapped*, *disabled*, *differently-abled* и накрая – но може би не за последен път – с *physically challenged* (цит. по: Тер-Минасова).

По този повод можем да си зададем въпроса дали не трябва постоянно да се осведомяваме за езиковите иновации, ако не искаме да бъдем санкционирани заради някоя случайно произнесена политически некоректна дума, като например да наречем слепеца „незрящ“ (Еко 1999: 70). По същия начин неосведоменият човек може да „дискриминира“ домашните растения (*house plants*), които на политически коректен език се наричат „растителни компаньони“ (*botanical companions*). Аналогичен е случаят и с неодушевените минерали (*mineral companions*) (цит. по Тер-Минасова).

Всъщност тези езикови иновации донякъде могат да бъдат оправдани, но не защото защитават политическите „права“ на представителите на растителната и неорганична природа, а защото допринасят за преодоляване на антропоцентрична позиция, съобразно която човекът е венец на творението. Изхождайки от тази представа, човечеството се е разпореждало с природата както си иска. Ако обаче в зората на Новото време подобен възглед е бил оправдан, то в наши дни той може да има катастрофални последици и да се окаже пагубен за самозабравилия се господар. Именно от тази екологична гледна точка разпространето на политически коректния език върху представителите на флората, фауната и неорганичната природа може да бъде оправдано.

Превземането от политическата коректност на всички сфери на човешкото битие поражда необходимостта от теоретична рефлексия върху нея. Първият опит за философско обосноваване на принципите ѝ е дело на американците Ю. М. Чой и Д. У. Мърфи, които през 1992 г. издават *Политика и философия на политическата коректност*. Основната цел на двамата автори е да отворят пространство за дискусии, които да допринесат за реформирането на неефективните структури на демокрацията. Затова е необходимо да бъдат разобличени традиционните центрове на власт, които често пъти се прикриват зад фасадата на неутралността или на политическите дискусии.

За разлика от У. Еко Ю. Чой и Д. Мърфи определят като фундаменталисти техните теоретични опоненти – консерваторите. За своите възгледи твърдят, че се основават на философия, която в различни периоди е била наричана с различни имена: деконструкция, пост-структурализъм, пост-марксизъм или постмодернизъм. Собствената си позиция Чой и Мърфи определят по-скоро като *антидуалистична, антихегемонистична и включваща*, отколкото като *изключваща и репресивна* (Choi; Murphy 1992: 5-6).

От изложението на защитниците на политическата коректност обаче се вижда, че те просто правят колаж от твърдения, които привидно подкрепят възгледите им. Всъщност в противоречие с принципите на постмодернизма, те разделят целия социален свят на „свои” и „чужди”, служейки си с черно-бяло мислене и биполярни опозиции, които не са в никакъв случай ценностно неутрални. От изложението им читателят остава с впечатлението, че целият свят е разделен на два лагера: А) на мнозинството от враждебни консерватори-фундаменталисти; Б) на малцинството от либерално мислещи пропоненти на политическата коректност.

На тази основа прозвището „консерватор” може да заслужи всеки, който се осмелява да отправи критика към постмодерните борби за тотално премахване на всички форми на социална дескриминация. Всъщност начинът, по който процедурат Чой и Мърфи, разкрива нуждата им от Враг, тъй като само чрез съотнасянето с тази фигура им дава шанс да дефинират своята теоретична идентичност. Използването на подобен персонаж обаче е характерно според У. Еко и за всички разновидности на фашистката идеология (Еко 1999: 27). Всъщност образът на Врага има дълбоки митични корени. Именно тази му особеност обяснява неговата широка разпространеност. Например българските просветили прибегват към фигурата на Влага по време на Възраждането, за да пробудят съзнанието за национална идентичност (Аретов 1999: 44-45). На Врага винаги съответства някакъв Герой, който ще се пребори с него.

„Консерваторите” са идейният Враг на пропонентите на политическата коректност. Риториката на Чой и Мърфи обаче силно напомня тоталитарната пропаганда, която винаги изобретява някакъв Идеологически Враг, който трябва да бъде сразен. По този начин обаче възможностите за диалог, отчитане на чуждата гледна точка и вглеждане в собствените недостатъци напълно се пренебрегват. Според тази логика всички прогресивни мислещи хора трябва да бъдат постмодернисти, а привържениците на статуквото – консерватори, изповядващи остарели метафизически възгледи за битието, познанието, истината и морала. Идеята на Чой и Мърфи е отворят пространство за дискусии в насока, която до този момент е била забранена, за да преодолеят тоталния контрол, който се упражнява върху културата. Тук обаче техните възгледи търпят сериозна критика.

Методологическата слабост на двамата защитници на политическата коректност се изразява в неразбиране на причините за възникването на постмодерната философия като реакция на структурализма. Последният възпри-

ема лингвистиката като обща методологична основа на всички хуманитарни и социални науки, но умъртвява изцяло реалните човешки отношения чрез подвеждането им под схематизма на биполярните опозиции.

Следването на този формален подход неизбежно води до заличаване на уникалността на индивидите. Ако приемем, че езикът – както отбелязва още Хегел във *Философия на духа* – съдържа само общото (Хегел 1969: 89), тогава възниква въпросът за начините, по които би станало възможно изказването на единичността. Точно поради тази причина постмодернистите прибягват към парадоксални форми на изказ, оставащи често пъти неразбрани, които обаче в никакъв случай не са израз на някакъв субективен произвол. Изобретяването на нови, идеосинкрални езици се търси умишлено, за да бъде изказан в иносказателна форма, изискваща интерпретация, уникалният характер на човешкото битие. Точно поради тази причина постмодерните текстове могат да се разгледат като осъвременена версия на номинализма, докато езикът, предлаган от защитниците на политическата коректност, в никакъв случай не предлага алтернативен решение на проблема, формулиран от Г. Хегел.

Чой и Мърфи си дават сметка за ролята, която играе езикът за цялото човешко битие, но подминават факта, че постмодерните философи в никакъв случай не си служат с генерализиращи твърдения, които да послужат за теоретичното обосноваване на политическата коректност. Всъщност дори да са забелязали присъщия на тези текстове номинализъм, те по необходимост би трябвало да го игнорират, тъй като той влиза в сериозно противоречие с едно от основните им намерения. Не е възможно да бъдат изобретени и въведени нови термини за означаване на представителите на дискриминираните малцинствени групи и същевременно на същия език да бъде изразявани специфичните черти на конкретните индивиди.

Под влияние на отправените им критики Чой и Мърфи си дават сметка, че възгледите им водят до обезценяването на личността. За да отхвърлят тези обвинения, те се позовават на Е. Фром, според когото тоталитарният импулс неизбежно води до аниhilация на индивидуалността в името на пълното ѝ подчинение на по-висшата власт. Въпреки това обаче те не посочват по какъв начин конкретните личности могат да получат реално присъствие в техния политически коректен дискурс, без да бъдат дискриминирани.

Н. Елиас посочва концептуалните дефицити на социологическите теории за изразяване на зависимостите и принудите, които хората – като членове на обществото – упражняват помежду си. „С какви специализирани понятия разполагаме например днес, за да изразим недвусмислено идеята, че *принудите*, които употребата на *общия език* упражнява върху езика и мисленето на *отделния човек* в неговото *общуване* с другите, са принудителни от друг тип, различен от „силата на гравитацията“?“ (Елиас 1999: 21). Защитниците на политически коректния език нямат отговор на този въпрос.

Чой и Мърфи отчитат символната конструираност на социалната реалност и на тази основа посочват релативния характер на ценностите и нормите, които се променят от общество на общество и от епоха на епоха.⁷ Точно тук обаче техните възгледи търпят сериозна критика и то на семиотична основа. От една страна, У. Еко показва как е възможно обосноваването на една светска етика въз основа на универсални морални принципи (Еко 1999: 57). Освен него сходни възгледи имат и други ориентирани към езика автори като Ц. Годоров, П. Рикьор, Н. Елиас, Й. Хайрикс. Те също показват как е възможно извеждане на моралните добродетели на лингвистична основа.

Пропонентите на политическата коректност отхвърлят обвиненията в морален релативизъм, като изтъкват, че се стремят към утвърждаването на „отговорен ред, сътворен от човешката инициативност”, който да замени остарелите йерархии (Choi; Murphy 1992: 4).

Отговорността обаче винаги е персонална, докато Чой и Мърфи изобщо не показват как тя може да бъде приписана на конкретната личност. Онова, което твърдят, е, че на първо място трябва да бъдат разбрани допусканията на конкретния индивид за реалността, която е лингвистическа конструкция. Едва след това трябва да се пита за разбиранията относно характера на истината, ценностите или нормите (Choi; Murphy 1992: 9).

Дори и тук обаче пропонентите на политическата коректност не процедурат последователно, тъй като претенцията им за разкриване на субективните допускания за характера на реалността и на произволните им образувания като истина, добро, справедливост и т.н. изисква навлизане в областта на наративната идентичност. Последната обаче се изплъзва от вниманието им, а така се стига до множество погрешни представи относно лицата, които да обект на дискриминация.

Точно поради тази причина отчитане на начина, по който представителите на различни малцинствени групи избират да говорят за себе си, е от решаващо значение, което не може да бъде игнорирано дори от защитниците на политическата коректност. Например по времето на митинг след пътнотранспортно произшествие, причинило смърт, представители на ромското малцинство издигат пред камерите на БНТ лозунги с надпис: „И циганите сме хора”, „И циганите имаме граждански права”. Изглежда, че самите представители на дискриминираното малцинство не признават нормите на политическата коректност.

Когато обаче основно в медиите се налага да се говори за престъпност, тя бива характеризира като „ромска”, а не като „циганска”. От това коректно говорене обаче девиантното поведение на малцинството в никакъв случай не отслабва. В тази връзка е показателен начинът, по който основателят

⁷ Интересен момент е, че, когато критикуват възгледите за естественото обосноваване на етическите задължения двамата автори използват политически некоректен език: „*man's natural obligations*” (Choi; Murphy 1992: 7).

и лидер на партия „Евророма“⁸ Ц. Кънчев разграничава „цигани“ от „мангали“. Първото име се отнася до образованата и социализирана част от етноса, за разлика от второто, което характеризира лицата, допринесли за неговото опетняване.

От този пример ясно се вижда, че въвеждане на недискриминационна лексика не води автоматично до премахване на социалното неравенство. Проблемът е, че пропонентите на политически коректния език изобретяват в много случаи нови термини, без да се интересуват от мнението на самите референти, т.е. дискриминираните лица се разглеждат като отсъстващи от комуникативната сцена. По този начин обаче дискриминацията изобщо не се преодолява, поне в езиковата плоскост, доколкото за засегнатите се говори в трето лице.

Последното, както отбелязва Е. Бенвенист е по-скоро не-лице, тъй като не участва реално в диалога. Истински са само първото и второто лице (Бенвенист 1993: 192). Именно този момент изцяло отсъства в опитите за философско обосноваване на принципите на политическата коректност. Оттук обаче произтичат сериозни последици не само на езиково ниво. Както посочва Н. Елиас, една от грешките на по-ранната социология е, че нейните анализи почти винаги се отнасят до „Те“-перспективата на обществото. За сметка на това „Ние“- и „Аз“-перспективите биват игнорирани систематично и за тях не се разработват необходимите понятийни инструменти (Елиас 1999: 157). Същият извод е валиден и за неудачните опити за философско обосноваване на политическата коректност.

В противоположност на посочената едностранчивост трябва да бъде отчетен фактът, че всички човешки отношения имат перспективен характер, т.е. че могат да бъдат разгледани както от перспективата на единия към другия, така и от обратната страна. Ако тези отношения се третират като застинали и неподвижни обекти, тогава разкриването на перспективния им характер става изключително трудно, ако не и невъзможно.

Серията от лични местоимения е особено подходяща за превъзможването на посочената статичност, тъй като тя позволява отчитането на „мултиперспективния характер“ на социалните отношения. Това е най-простата координатна система, която може да бъде наложена върху всички групирания от хора (Елиас 1999: 139). „Затова една от задачите на социологията е да държи сметка поне за перспективите на трето и първо лице. И в този смисъл моделът на местоименията насочва към това, че не можем да си представим хората като единични, а само като вплетени в конфигурации“ (Елиас 1999: 144). Благодарение на този модел можем да преминем от представата за човека като *homo clausus* (затворен човек) към тази за *hominess aperti* (отворени хора) (Елиас 1999: 141).

Ц. Тодоров също се обръща към трите лица на глаголното спрежение, когато се опитва да изведе моралните добродетели на семиотична основа.

⁸ Вероятно името е избрано от съображения за благозвучие, а не по политически коректни мотиви. „Евроцигани“ звучи някак странно.

Анализирайки разказите на бивши концлагеристи, т.е. навлизайки в тяхната наративна идентичност, той установява, че има строга зависимост между етическите характеристики на личността и получателя на съобщението, което отправя тя. „При достойнството *Азът* се обръща към самия *Аз*; при грижовността – към едно или много *ти*, сиреч към същества, с които човек установява отношения на взаимност и евентуална смяна на ролите... и накрая, духовната дейност е насочена към повече или по-малко *тях*, които обаче запазват своята анонимност и вече не се явяват участници в настоящ диалог. В този смисъл добродетелите могат да бъдат само три, колкото са и лицата на глаголното спрежение. Това подсказва двойната връзка между етичност и общуване: първата доставя на втората едновременно и съдържанието на своя идеал (където универсалността е върховен предел на общуването), и рамката на неговите проявления“ (Тодоров 1994: 108).

До аналогични изводи достига и П. Рикьор, само че изхождайки от феноменологико-херменевтични позиции. Според френския философ субектът на дискурса е способен да се самоидентифицира единствено в процеса на събеседването с някой друг, при което казаното на „аз“ подразбира, че „ти“ също така е способно да се самоопредели като „аз“. Моралните, юридически и политически аспекти на това отношение се проявяват в степента, в която говорещият и слушащият могат да си разменят местата.

Овлаждането на „изкуството на личните местоимения“ създава елементарното, но необходимо условие за възникването на *субекта на правото* като член на *политическото съобщество*. Да се определи другият като „същия като мен“, означава да му се признаят равни права и задължения. В противен случай езиковият обмен не би бил възможен. Критичният момент за политическата философия настъпва, когато се налага да се премине от диадичното отношение: „аз – ти“, към тройното: „аз“ – „ти“ – „третия“ или „всеки един“ (който и да било). Тогава изпъква посредническа функция на институциите, регулиращи обществения живот (Рикер 1999: 42-43).

В заключение можем да кажем, че политическата коректност се фокусира преимуществено върху семантиката, и тъй като не отчита особеностите на живия, говорим език се натъква на проблеми, които не е способна да преодолее чрез изобретяването на нова лексика. Поради това нейните пропоненти могат да бъдат оприличени на човек, който се опитва да научи чужд език единствено чрез четенето на речник. За разлика от тях *наративната толерантност*, т.е. тази, която зачита чуждата идентичност като разказ и се опитва да я разбере, може да бъде сравнена с *четенето на текст*, изпълнен с думи, които могат и да звучат странно или непознато, но въпреки непълното им познаване не възпрепятстват схващането на цялостния смисъл.

Такъв би бил и идеалният космополитен рай, в който според възгледите на Ю. Кръстева всеки може да влезе в ролята на чужденец-преводач (Кръстева: Любовта към другия език). Това ще рече, че в тази утопия никой няма да бъде нито комуникативно, нито социално изключен. Ако се позовем на идеята на Л. Витгенщайн за семейните прилики, която използва и У. Еко в едно от

своите морални есета, в космополитния рай винаги може да бъде открит някой трети, който да опосредства диалога между двама души благодарение на частичните му прилики с всеки от тях. На тази основа можем да предложим и вариант на „златно правило“ на политическата коректност: „Отнасяй се към другия по такъв начин, сякаш и двамата принадлежите към една и съща семейна група, в рамките на която винаги може да бъде намерен чужденец-медиатор, който да направи възможен превода и общуването помежду ви!“

ЛИТЕРАТУРА

- Артеов, Н. 1999. Изгорените български книги или митът за идентичност. В: Език, литература, идентичност. София: Университетско изд. „Св. Климент Охридски“, (с. 42-57).
- Бенвенист, Е. 1993. *Езикът и човекът*. София: Наука и изкуство.
- Дельоз, Ж. 1997. Стратегии на нестратифицираното: мисленето на външното (власт). В: М. Фуко. *Властта*. София: Критика и хуманизъм.
- Еко, У. 1999. *Пет морални есета*. София: Лик.
- Елиас, Н. 1999. *Що е социология?* София: Лик.
- Кръстева, Ю. 2001. *Убийство във Византия*. София: Сиела.
- Кръстева, Ю. *Любовта към другия език*. В. Култура; http://www.kultura.bg/media/my_html/2064/x_lang.htm (посетен на 12.06.2018).
- Рикър, П. 1995. *Герменевтика. Етика. Политика*. Москва: КАМІ.
- Сосюр, Ф. 1992. *Курс по обща лингвистика*. Наука и изкуство: София.
- Тер-Минасова, С. *Язык и межкультурная коммуникация. мир культура язык Взаимоотношение взаимодействие*// Библиотека Гумер: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Linguist/Ter/_24.php (посетен на 12.10.2016).
- Тодоров, Ц. 1994. *На предела: моралният живот в концентрационните лагери*. София: Народна култура.
- Фуко, М. 1997. *Властта*. София: Критика и хуманизъм.
- Хегел, Г. 1967. *Феноменология на духа*. София: Наука и изкуство.
- Янков, Я. *Политическата коректност*.: <http://diagnosa.net/diagnosite-vi/политическата-коректност/> (посетен на 12.06.2018).
- Choi, J. M.; Murphy, J. 1992. *Exerpts from The Politics and Philosophy of Political Correctness*. Praeger
- Foucault, M. *Le courage de la vérité*. Available at: <http://foucault.info/doc/documents/foucault-courageoftruth-en-html> (accessed on 12.06.2018).
- Narveson, J. You and the State: A Short Introduction to Political Philosophy Available online: https://books.google.bg/books?id=SSkGAQAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=isbn:1461647452&hl=bg&sa=X&ved=0ahUKewj5u_iSj-fbAhUFGZoKHVjcD08Q6AEIJjAA#v=onepage&q&f=false (accessed on 12.06.2018).
- Welsch, W. *Towards a Transcultural Design*. 1996. Available online: http://www2.uni-jena.de/welsch/abstracts/W_Welsch_Transcultural_Design.html (accessed on 12.10.2016)
- Žižek, S. *Political Correctness is a More Dangerous Form of Totalitarianism* Available online: <https://www.youtube.com/watch?v=5dNbWGaaxWM> (посетен на 12.10.2016).